

Baisogalos herbas

Edmundas Rimša

Lietuvos istorijos institutas

XVIII a. pabaigoje atsiradusio Baisógalos herbo istorija beveik nesiskiria nuo kitų Lietuvos miestelių herbų raidos. Apie juos daug kartų rašyta ir būtų galima bendriausius dalykus praleisti. Tačiau, turėdami galvoje regioninį knygos pobūdį, esame linę kai kuriuos teiginius pakartoti, kad vietos skaitytojas turėtų aiškesnę nuomonę apie herbo atsiradimo aplinkybes ir tolimesnes peripetijas okupacijų ir aneksijų laikotarpiams.

XVIII a. antrojoje pusėje nusilpusi ir vidinių prieštaravimų draskoma jungtinė Lenkijos ir Lietuvos valstybė, arba Abiejų Tautų Respublika, tapo lengvu stipresnių kaimynų grobiu. Pagal Rusijos, Prūsijos ir Austrijos 1772 m. susitarimus, kuriems prigijo nelabai tikslus pirmojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo vardas, Rusija užgrobė apie 92 tūkst. kvadratinų kilometrų Lietuvos teritorijos: didesnę dalį Polocko vaivadijos, Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijas bei Minsko vaivadijos rytinį pakraštį su Gomeliu¹. Politinę krizę krašte gilino didikų anarchija ir savivalė, sustiprėjęs beteisų valstiečių ir miestelėnų pasipriešinimas vietos seniūnams. Buvo aišku, jog pirmasis padalijimas – tai tik tolimesnės agresijos įžanga. Skubiai reikėjo rasti būdų šią padėtį taisyti. Juolab kad netrukus tam atsirado palankios sąlygos. Rusija, 1787 m. išitraukusi į karą su Turkija dėl Krymo, nebegalėjo aktyviai veikti vakaruose ir buvo priversta agresyviuosius kėslus prieš Lenkijos ir Lietuvos valstybę atidėti vėlesniems laikams.

Šiuo atokvėpiu ir buvo pasinaudota. 1788 m. į Varšuvą sukviestas seimas užtruko iki 1792 m. ir buvo pramintas Didžiuoju, Reformų arba Ketverių metų seimu. Jo tikslas – reformuoti valstybę, sustiprinti ekonomiškai, kad būtų galima pasipriešinti kaimynų užmačioms. Tarp svarbiausiųjų Seimo nutarimų minėtinas 1791 m. balandžio 18 d. Miestų įstatymas ir garsioji būsimos reformuotos valstybės Gegužės 3-iosios konstitucija. Pagal Miestų įstatymą visi pavietų centrai, kuriuose vykdavo bajorų seimeliai, buvo skelbiami valstybės laisvaisiais miestais. Jų teises valdovas specialiomis privilegijomis žadėjo patvirtinti vėliau. Senieji miestai, kurie 1776 m. reformos metu neteko savivaldos teisių, jas galėjo atkurti, tačiau privalėjo įrodyti tokių teisių buvimą praeityje ir gauti iš valdovo renovacinę (atnaujinimo) privilegiją. Mažesni miesteliai, kurių veiklos pobūdis atitiko miestams keliamus reikalavimus, taip pat galėjo tapti laisvaisiais miestais, bet prieš tai turėjo gauti valdovo Stanislovo Augusto pasirašytą lokacinę (įkūrimo) privilegiją. Tokių miestų miestiečiai buvo išlaisvinti iš seniūnų valdžios, gavo teisę savarankiškai disponuoti jiems skirta žeme, verstis amatais ir prekyba, išsirinkti savus valdžios ir teismo organus, kurių valdžiai privalėjo paklusti visų luomų gyventojai².

Ketverių metų seimo priimti nutarimai tarsi atrišo Lietuvos miestiečių

¹ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 386–387, 401.

² *Materiały do dziejów sejm Czteroletnego*, t. 4, oprac. i przyg. do druku J. Woliński i inn., Wrocław, 1961, s. 91–97. Plg.: Kryževičius V. *Lietuvos privilegijuotieji miestai. XVII a. antroji pusė–XVIII a.*, Vilnius, 1981, p. 89–90; Kiaupa Z. *Lietuvos miestų savivalda XIV–XVIII a.*, *Lietuvos heraldika*, kn. 1, sud. ir parengė E. Rimša, Vilnius, 1998, p. 181–183.

ir miestėlenų rankas. Per 7,5 mėnesio (1791 lapkritis–1792 birželis) Stanislovas Augustas patvirtino net 74 laisvųjų miestų teises, iš jų apie 86 proc. etnografiškai lietuviškose žemėse³. Pakilimas buvo didžiulis. Dalis senųjų miestų, taip pat ir kai kurie miesteliai steigė savivaldas, rinkosi valdžios ir teismo pareigūnus net neturėdami valdovo privilegijų. Nepaskutinį vaidmenį čia suvaidino 1789 m. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos idėjos. Jos iškelti visų luomų „Laisvės, lygybės, brolybės“ šūkiiai Lietuvoje rado atgarsį ne tik tarp miestiečių, bet ir tarp dalies bajorų. Naujieji miestiečiai kartu su bajorais prisiekinėjo Gegužės 3-iosios konstitucijai, žadėjo už ją net gyvybę atiduoti, kėlė patriotinius šūkius „Už laisvę, lygybę ir visos tautos laimę“⁴. Lietuvos sostinėje Vilniuje kai kurie didikai įsirašė į miestiečių luomą, o miestiečių viršūnės buvo skelbiamos bajorais⁵. Tokiu būdu tarp įvairių demokratiškai nusiteikusių gyventojų sluoksnių pradėjo ryškėti konsolidacijos tendencijos, turėjusios kilstelėti visuomenę į kokybiškai aukštesnį lygmenį.

Būtent šio visuotinio pakilimo metu Baisogalos miestėlenai tapo miestiečiais ir buvo tarp pirmųjų, įteisinusių laisvojo miesto statusą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁶. Kita vertus, 1791 m. lapkričio 10 d. Stanislovo Augusto pasirašytoje laisvojo miesto steigimo (lokacinėje) privilegijoje rašoma, kad jos prašė Žemaitijos kunigaikštystės Baisogalos miesto kilmingųjų: burmistro, vaito, tarėjų, suolininkų, taip pat visų miesto gyventojų vardu Ponų Taryba ir kiti aukšti valdovo patarėjai⁷. Privilegijoje išvardyti pareigūnai; tai leidžia manyti, kad Baisogaloje, kaip ir kai kuriuose kituose Lietuvos miesteliuose, savivaldos užuomazgos galėjo atsirasti dar iki oficialaus savivaldos įteisinimo, galbūt 1791 m. rugpjūčio mėn. pradžioje⁸. Prie prašymo valdovui buvo pateiktas Augusto II 1700 m. spalio 10 d. privilegijos išrašas iš Lietuvos Metrikos⁹, iš kurio aiškėja, kad Augustas II buvo patvirtinęs revizorių nuostatus ir tam miesteliui dar Vladislovo Vazos 1636 m. rugpjūčio 18 d. duotas muges¹⁰. Taigi miestelio statusą Baisogala galėjo turėti jau 1636 m.¹¹, o laisvojo miesto teises ir herbą įgijo tik po pusantro amžiaus, 1791 m.

Nedideliems miesteliams išsirūpinti privilegiją buvo ne taip paprasta.

³ Rimša E. 1791–1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos kaip heraldikos šaltinis, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, kn. 1, sud. Z. Kiaupa ir E. Rimša, Vilnius, 1988, p. 138–139, lent. 3. Pažymėsime, kad XVIII a. pabaigoje (1791 lapkritis–1792 birželis) panašūs procesai vyko ir Lenkijai priklausiusioje Dešiniakrantėje Ukrainoje: Kijevo, Braclavo ir Podolės vaivadijose. Tiesa, čia savivaldą gavo daug mažiau miestų, tik 22 (Гречило А. *Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791–1792 рр.*, Київ–Львів, 1997, с. 4–6).

⁴ Kryževičius V. *Lietuvos privilegijuotieji miestai*, p. 120–121.

⁵ Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki spalio revoliucijos*, Vilnius, 1968, p. 187.

⁶ 1791 m. lapkričio 9 d. pirmieji laisvojo miesto teisių privilegijas gavo Šiauliai ir Prienai, o kita dieną, lapkričio 10, – Baisogala, Punia ir Liudvinavas (Rimša E. 1791–1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos <...>, p. 138–139, 3 lent.).

⁷ *Lietuvos Metrika*, kn. 556, p. 9 (originalas saugomas Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve, Maskva, f. 389. Mikrofilimą turi Lietuvos valstybės istorijos archyvas, toliau – LVIA).

⁸ Pagal 1791.VII.15 universalą, miestų valdžios ir teismo organų rinkimai turėjo įvykti rugpjūčio 1 d. (*Materijai do dziejów sejmju Czteroletnego*, t. 4, s. 318–319, § 1–2).

⁹ *Lietuvos Metrika*, kn. 148, l. 761–769.

¹⁰ 1636 m. privilegijos surasti nepavyko. Ji minima 1700 m. Augusto II privilegijoje (ten pat). Neaišku, kodėl liko nepamirėta laisvojo miesto teisių suteikėjo Stanislovo Augusto 1780 m. privilegija, kuria valdovas leido trečiadieniais rengti turgus ir patvirtino net tris muges (Meilus E. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje–XVIII a. (Raida, gyventojai, amatai, prekyba)*, Vilnius, 1997, p. 163).

¹¹ Ankstesnėje literatūroje nurodomi 1637 m. (Alexandrowicz S. *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, *Acta Baltico-Slavica*, t. 7, Białystok, 1970, s. 73.)

Reikėjo vykti į Varšuvą, ten įrodyti, kad gyvenvietė gali būti laisvuju miestu, gauti Stanislovo Augusto pasirašytą privilegiją. Reikia nepamiršti, kad patekti pas valdovą eilinis Baisogalos miestelėnas negalėjo. Privilegijai išrūpinti mažesni miesteliai paprastai samdydavo bajorus (kilminguosius), didžiųjų miestų arba apygardų centrų miestiečius. Tik jie galėjo Lietuvos raštinėje surinkti reikalingus dokumentus (išrašus iš Lietuvos Metrikos), patekti pas valdovą ar bent Lietuvos vicekanclerį, tvarkiusį laisvųjų miestų reikalus. Pavyzdžiui, Rietavas kartu su Veiviržėnų miesteliu privilegijoms įgyti samdė Žemaitijos vėliavininką kilmingąjį Aloyzą Montvilą¹². O Šiauliu, Šakynos, Akmenės ir kai kurių kitų Žemaitijos laisvųjų miestų privilegijomis Varšuvoje rūpinosi kilmingasis Vincentas Laucevičius¹³. Galimas daiktas, kad Laucevičius tvarkė ir Baisogalos miestelio reikalus. Turėjo būti ir pačiame miestelyje iniciatyvių žmonių, žinojusių įstatymus ir gebėjusių sutelkti kitus gyventojus, nes tai kainavo nemažus pinigus. Jų reikėjo ir privilegijai išpirkti, ir pačiai savivaldai kurti (patalpoms, aktų knygomis, raštininkui ir kt.).

Kad ir kaip ten buvo, 1791 m. lapkričio mėn. Baisogala jau turėjo geidžiamą privilegiją, kurią netrukus įrašė į Raseinių žemės teismo aktus¹⁴. XIX a. jos originalas buvo išvežtas į Rusiją ir pateko į Archeografinių dokumentų kolekciją; šiuo metu saugomas Rusijos mokslų akademijos Istorijos instituto archyve Sankt Peterburge¹⁵. Privilegija labai puošni. Ji surašyta dviejuose dideliuose pergamento lapuose. Tekstas apvestas juodu rėmeliu, valdovo titulas parašytas paaukuotomis raidėmis. Antrojo lapo viršuje nupieštas spalvotas miesto herbas. Be valdovo Stanislovo Augusto parašo, privilegijos tikrumą liudija karmazininis (tamsiai vyšniniu) raiščiu prikabinatas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mažasis raudono vaško antspaudas, įdėtas į bronzinę dėžutę. Dar Varšuvoje privilegija buvo įrišta į kietus viršelius, aptrauktus ruda oda. Jų abiejose pusėse buvo išpaustos paaukuotos vinjetės su valstybės herbu viduryje ir laisvojo miesto pavadinimu lenkų kalba pirmajame kietviršyje: MIASTO RZ(eczypos)P(o)L(i)TEY BEYSAGOŁA (Respublikos miesto Baisogalos). Tokia privilegija kainavo nemažus pinigus. Pavyzdžiui, tą pačią dieną Varšuvoje gavę privilegiją Punios miestiečiai už ją sumokėjo 19 raudonųjų auksinų, arba 342 lenkiškus auksinus¹⁶.

Be originalo ir jo įrašo Raseinių žemės teismo aktų knygoje, išliko dar vienas lygiavertis originalui šaltinis – privilegijos įrašas Lietuvos Metrikoje su perpieštu miesto herbu. Ir šis mūsų heraldikos šaltinis dar XVIII a. pabaigoje buvo išvežtas į Rusijos sostinę Sankt Peterburgą, dabar saugomas Rusijos valstybės senųjų aktų archyve Maskvoje. Tiek originale, tiek Lietuvos Metrikoje prie Baisogalos herbo piešinio iškilmingai rašoma:

„O kad tas miestas, antspauduodamas tiek teismo, tiek miesto valdymo reikalų išrašus ir oficialius raštus, patirtų tikrą garbę, suteikiame jam tokį herbą, koks čia yra matyti nupieštas, tai yra dešinėje pusėje pasaga, ant kurios tupi paukštis, laikantis snape žie-

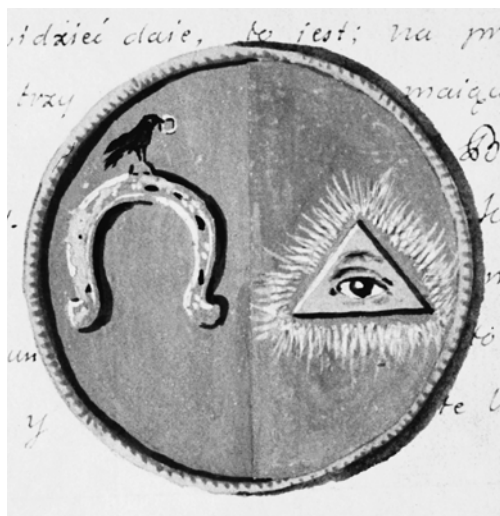
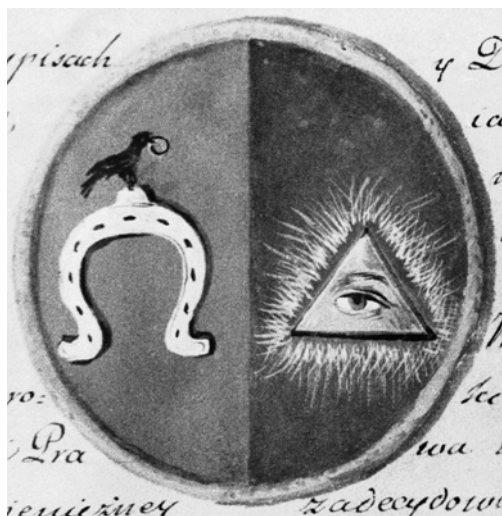
¹²Rimša E. Rietavo herbas, *Rietavo apylinkės*, spaudai parengė V. Būda, V. Milius, L. Mulevičius, R. Sabaliauskaitė, I. Seliukaitė, N. Vėlius, Kaunas, 1992, p. 71.

¹³1792 m. Šiaulių repartacijos protokolai, LVIA, f. SA, b. 15138, l. 9.

¹⁴1791 m. Baisogalos privilegijos 1792.II.1 įrašas Raseinių žemės teismo aktų knygoje. Ją pateikė ponas Tomašas Pisanka (LVIA, f. SA, b. 14798, l. 640–644*).

¹⁵1791 m. Baisogalos privilegijos originalas, *Rusijos mokslų akademijos Istorijos instituto skyriaus Sankt Peterburge archyvas*, kolekcija 114, kartonas III, b. 123. Kolekcijos apraše tvirtinama, kad ji sudaryta 1837–1838 m.

¹⁶Rimša E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 485.

da, kairėje gi pusėje – Dievo Apvaizda; šį herbą leidžiame tam miestui naudoti antspaudoose ir visokiuose ženkluose“.

Pagal to meto madą herbas nupieštas ne skyde, o jį atstojančiame apskritime. Perskelto apskritimo dešinėje (heraldiškai), arba priekyje, raudoname (karmaziniame) lauke vaizduojama balta (Lietuvos Metrikoje sidabrinė) pasaga, ant kurios tupi juodas (tamsiai rudas) paukštis ir laiko snape baltą (Lietuvos Metrikoje auksini) žiedą. Kairėje, arba apskritimo užpakalyje, mėlyname lauke nupiešta geltona Dievo Apvaizdos akis (Lietuvos Metrikoje spinduliai auksiniai). Apskritimas apvestas geltonu (Lietuvos Metrikoje auksiniu) rėmeliu, turinčiu rausvai raudoną šešėlį¹⁷.

1791 m. Baisogalos privilegijoje, kaip ir daugelyje kitų to meto šaltinių, nerašoma, ką reiškia miestui suteikti simboliai, kas juos išrinko. Ypač paslaptingas pirmasis simbolis – ant pasagos tupintis paukštis. Tą pačią dieną panašų simbolių – apverstą pasagą su į viršų iš jos kylančia strėle gavo Punia, tik jos herbe pasaga su strėle buvo pavaizduota užpakaliniame lauke. Galimas daiktas, kad tarp šių simbolių yra ryšys. Pasagos, paukščiai su žiedais snapuose, strėlės ganėtinai dažni kilmingųjų heraldikoje. Baisogalos herbe ant pasagos tupintis paukštis labai primena lenkišką Naktikovo (*Ślepowron*) herbą: mėlyname lauke sidabrinė pasaga su auksiniu kryžiumi, virš kurio tupi juodas naktikovas ir laiko snape žiedą. Kadais lenkų tyrinėtojas Marijanas Gumovskis tvirtino, kad šis herbas priklausė Suchodolskiams, kurie, pasak jo, ilgą laiką valdė Baisogalą, kol perleido Komarams¹⁸. Ta-

1791 m. Baisogalos laisvojo miesto herbo piešiniai privilegijos originale ir Lietuvos Metrikoje

¹⁷ „Aby zaś toż miasto w rzeczach sądowych, jako i rządowych miejskich, na wypisach i dziełach urzędowych pewnego zażywało zaszczytu, onemu herb taki, jaki się tu odmalowany widzieć daje, to jest: na prawej stronie podkowa, na niej stojący ptak, trzymający w dziobie pierścień; na lewej zaś Opatrzność Boska; którego to herbu na pieczęciach i wszelkich oznakach temuż miastu używać dozwalamy“ (1791 m. privilegijos įrašas Lietuvos Metrikoje, kn. 556, p. 10). Lietuvos Metrikos spalvotas herbo piešinys skelbtas: Lietuviškoji heraldika, *Statyba ir architektūra*, 1988, nr. 6, p. 21; Lietuvos heraldika, kn. 1, p. 33; nespaltotas: Rimša E. 1791–1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos, įkliją. 1968 m. Baisogalos herbą iš Lietuvos Metrikos perpiešė Arūnas Tarabilda. Jo piešinys saugomas Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro archyve.

¹⁸ Gumowski M. Herby miast litewskich, *Ateneum wileńskie*, rocz. 10, Wilno, 1935, s. 258. Naktikovo herbas (Gajl T. *Herby szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Gdańsk, 2003, s. 230).

čiau nėra jokių duomenų, kad kada nors Baisogala, juo labiau privilegijos gavimo laikotarpiu, būtų priklausiusi Suchodolskiams. XVI–XVIII a. jie turėjo valdų Slonimo, Mstislavlio, Volkovysko ir kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose, tik ne Žemaitijoje. Be to, ir jų herbas buvo truputį kitoks¹⁹. O visi šiandien žinomi XVIII a. antrosios pusės Baisogalos savininkai ir nuomininkai Naktikovo herbu nesinaudojo.

Kita vertus, jei paaiškėtų, kad Baisogalos privilegija rūpinosi mūsų minėtas Vincentas Laucevičius, pasaga su ant jos tupinčiu paukščiu galėjo atkelti į Baisogalos herbą iš jo heraldikos. Laucevičių giminė turėjo lenkišką Vanago (*Jastrzębiec*) herbą: mėlyname lauke auksinė pasaga su kryžiumi joje, o herbo šalme juodas vanagas, laikantis kojoje tą pačią pasagą su kryžiumi²⁰. Miesto heraldikoje, kad skirtųsi nuo privataus asmens herbo, pasaga ir paukštis galėjo būti kitaip sudėlioti ir nuspalvinti, papildyti naujais elementais. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės heraldikoje tokių dalykų pasitaiko. Šiaip ar taip, šis klausimas lieka atviras, nors pasagos ir paukščio ryšys su kilmingųjų heraldika akivaizdus.

Daug aiškiau dėl antrosios herbo figūros. Dievo Apvaizdos akis buvo bene svarbiausias Ketverių metų seimo, kurio metu miestai gavo savivaldas ir herbus, ideologinis simbolis. Ji dažnai minima Seimo pasiuntinių kalbose, vyrauja iškilnių aprašymuose, miestų puošyboje, valdovo dvaro ceremoniale. Dievo Apvaizda tarsi pabrėžė, kad visi Seimo darbai yra daromi su Dievo valia, jam pritariant. Tuomet šis simbolis pateko net į septynių Lietuvos miestų herbus. Pirmi Dievo Apvaizda pasipuošė Šiauliai, po to Baisogala, Kalvarija, Plungė, Stakliškės, Žiežmariai ir Breslauja. Reikia nepamiršti dar vieno dalyko. Hagiografijoje Dievo Apvaizda paprastai simbolizavo Švč. Trejybės bažnyčią. Jeigu 1781 m. atstatyta ir pašventinta Baisogalos bažnyčia, kaip ir dabartinė, turėjo Švč. Trejybės titulą²¹, būtų galima manyti, kad neseniai atstatytos bažnyčios titulas buvo vienas iš pretekstų antrajai herbo figūrai atsirasti. Šiuo atveju būtų galima kalbėti ir apie vietos gyventojų įtaką parenkant bent vieną herbo figūrą. Tačiau, jei taip buvo iš tikrųjų, baisogališkių pasiūlytas vietos simbolis visai atitiko Ketverių metų seimo dvasį ir jo ideologines nuostatas.

Lenkiški Naktikovo ir Vanago herbai. Pagal T. Gajlį

¹⁹Niesiecki K. *Herbarz polski*, t. 8, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk, 1841, s. 559.

²⁰Gajl T. *Herby rodów szlacheckich Wielkiego Księstwa Litewskiego (Wystawa w bibliotece uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu)*, Gdańsk, 2003, s. [11].

²¹Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios: Žinynas*, Vilnius, 1993, p. 157–158. 1539 m. Žygimanto Senojo privilegijoje rašoma, kad jis Švč. Trejybės garbei funduojąs Baisogalos miestelyje bažnyčią (*Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, pars 1 (1416.II.13–1609.IV.2), collegit P. Jatulis, Roma, 1984, p. 286, nr. 186). Nors šis pasakymas taikomas veiksmui motyvuoti, galimas daiktas, kad jau pirmoji bažnyčia buvo pašventinta Švč. Trejybės vardu. Dievo Apvaizdą su bažnyčios titulu siejo ir M. Gumowski (Gumowski M. *Herby miast litewskich*, s. 258).

XVIII a. pabaigos miestų šaltiniai labai skurdūs. Apie Baisogalos savivaldos darbą taip pat nieko nežinoma. Tai nereiškia, kad ji neveikė ir herbas nebuvo naudojamas. Apie tai galėsime daugiau pasakyti, kai bus atlikti išsamūs Lietuvos ir užsienio archyvų tyrimai. Kita vertus, Baisogalos savivalda gyvavo neilgai, nes po pusės metų padėtis kardinaliai pakito. 1792 m. gegužės mėn. Lenkijoje susikūrė Rusijos palaikoma, prieš Ketverių metų seimo reformas ir naujuosius miestus nukreipta Targovicos konfederacija. Netrukus panaši konfederacija atsirado ir mūsų krašte, pasivadinusi Lietuvos generaline konfederacija. Į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę pradėjo veržtis Rusijos kariuomenė. Seimo veikla buvo nutraukta, o iš visų pusių spaudžiamas valdovas Stanislovas Augustas buvo priverstas atsaukti „revoliucinius“ Seimo nutarimus, naujai įkurtas savivaldas uždaryti. Todėl Baisogala laisvojo miesto teisėmis galėjo naudotis tik apie 10 mėnesių. Tolesni įvykiai padėtį dar labiau sukomplicavo. 1793 m. pradžioje Peterburge Rusija ir Prūsija pasirašė sutartį dėl antrojo valstybės padalijimo. Nuo tuometinės Lietuvos buvo atplėšta visa Minsko vaivadija, rytinė Vilniaus vaivadijos dalis su Breslauja, buvusios Polocko vaivadijos likučiai bei kai kurios Bresto ir Naugarduko vaivadijų sritys su Pinsku, Nesvyžiumi, Slucku. Pagaliau 1795 m., kai Peterburge Rusija ir Austrija po nepavykusio Kosciuškos sukilimo pasirašė sutartį dėl trečiojo valstybės padalijimo, beveik visos Lietuvai priklausiusios žemės atiteko Rusijai, o Užnemunė, kurioje nuo 1794 m. šeiminkavo prūsų kariuomenė, Prūsijai²². Lietuva ilgiau nei šimtmečiui pateko Rusijos imperijos sudėtin. Miestų savivalda buvusiems miestiečiams liko svajone.

Tiesa, iš pradžių Baisogalos gyventojai kartu su aplinkinių kaimų valstiečiais dar bandė priešintis, rašė raštus Rusijos valdžiai prieš juos žiauriai skriaudžiantį seniūną Vaitiekų Puslovskį. Bet ši palaikė seniūno pusę. Didėjant pasipriešinimui, 1802 m. rudenį Rusijos imperatorius Aleksandras I įsakė panaudoti net karinę prievartą, jei baisogališkiai nepaklus²³. Negalėdami atsispirti ginkluotai jėgai, „miesta Beysogalas“ ir aplinkinių kaimų valstiečiai buvo priversti surašyti nuolankų raštą, kuriuo išsižadėjo turėtų teisių ir prisiekė visada būti paklusnūs imperatoriui ir jo paskirtiems valdytojams. Štai keletas to lietuviškai rašyto rašto žodžių:

„O tun priwileju, kurius turiejom auksciaws iszrozitoms sodzioms ciesu Łanku sluzyięciu iszsyzadam no tqn, jog ant fundamenta anu apely iszmyslita, a mumis nu pyktu zmoniu negieyray iszrozita walnasti niekumet ani priminty neturem, ale tikastie buty pastuszneys, wysumet, patey tiktay wienay szwišawsey waley auksciawse imperatoriaws, yr nug io wysu dydziawses maces pastanawintims ponams wiecznimis“²⁴.

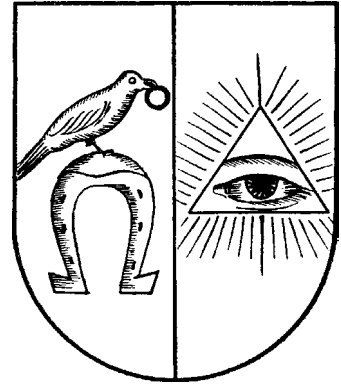
Žlugus Baisogalos savivaldai, miesto herbas nuėjo į užmarštį. Jį prisimindavo nebent istorijos darbų autoriai. Be ne pirmasis apie Baisogalos herbą, gavęs duomenų iš Sankt Peterburge dirbusio Simono Daukanto, užsiminė Motiejus Valančius. Jis XIX a. viduryje rašė, kad Bai-

²²Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, p. 400, 401 (padalijimų žemėlapis), 406.

²³*Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais: Dokumentų rinkinys*, d. 3 (1795–1844), sud. M. Jučas ir R. Jisas, paruošė spaudai M. Jučas, Vilnius, 1968, p. 84, nr. 44.

²⁴*Ten pat*, p. 86, nr. 47.

sogala 1791 m. gavo „mandaburijos įstatymą su žyme <...> vienoj pusėj apveizdas, o antroj pasaga, arba padkava“²⁵. XX a. pradžioje daugiau duomenų pateikė Janas Obstas, tyrinėjęs tuomet į Maskvą pervežtą Lietuvos Metriką. Be kitų dalykų, jis perrašė ir paskelbė privilegijos duomenis apie Baisogalos herbą, nurodė jo svarbiausias spalvas²⁶. Kadangi vėliau sovietinės Rusijos archyvai tapo nepasiekiami, Obsto paskelbta medžiaga naudojosi beveik visi tyrinėtojai, tarp jų ir M. Gumowski, palyginti tiksliai nupiešęs ir 1935 m. paskelbęs Baisogalos herbą²⁷.

Baisogalos herbas. 1935 m.

Pagal M. Gumowskį

XX a. pradžioje Lietuvos heraldikai ypač daug nuveikė muziejininkas ir archeologas Tadas Daugirdas (†1919 m.). Dar tebevykstant Pirmajam pasauliniam karui, jis vietos spaudoje pradėjo skelbti duomenis apie senuosius Lietuvos valstybės ir miestų (pilių) herbus. Ir jam pagrindinis heraldikos šaltinis buvo Janas Obstas. Daugirdas nupiešė per 20 nespalvotų miestų herbų, tarp jų pirmąjį po 1791 m. Baisogalos herbo atvaizdą, ir išleido juos kaip atvirukų rinkinį²⁸. Po Daugirdo mirties, pasinaudojęs velionio palikimu, miestų herbus iš naujo perpiešė, papildydamas nemaža dalimi naujų, Bronius Šaliamoras. Jis taip pat išleido herbinių atvirukų rinkinį, tik spalvotą²⁹. Šaliamoro atvirukai padarė labai didelę įtaką tuometinei miestų heraldikai, netgi tapo savotišku etalonu, nors niekada nebuvo oficialiai įteisinti.

Tiek Daugirdo, tiek Šaliamoro pieštuose Baisogalos herbuose atsirado keli netikslumai. Ant pasagos tupintis paukštis (naktikovas) buvo atgręžtas į dešinę pusę, tai yra taip, kaip jis vaizduojamas bajoriškame herbe. Autoriai neatkreipė dėmesio į tai, kad Baisogalos herbe vaizduojamos dvi figūros. Tokiuose herbuose figūros, turinčios kryptį, dėl kurtuazijos privalo žiūrėti į savo kaimynę. Taip ir buvo padaryta 1791 m. Baisogalos herbe. Kita vertus, abu autoriai Baisogalos herbą papuošė senajai Lietuvos heraldikai nebūdinga penkių bokštų auksine mūro karūna. Panašias karūnas miestams 1809 m. įvedė Prancūzijos imperatorius Napoleonas. Iš Prancūzijos jas perėmė kiti kraštai, XIX a. antroje pusėje Rusija, iš kur greičiausiai tai atkeliavo į Lietuvą. Karūnų spalvos, bokštų skaičius, kaip ir kiti heraldikos dalykai, turėjo aiškiai nustatytas prasmes. Pavyzdžiui, Rusijoje auksinė penkių bokštų mūro karūna reiškė gubernijos centrą, turintį 50 tūkstančių ir daugiau gyven-

²⁵ Pirmą kartą *Žemaičių vyskupystė* išleista Vilniuje 1848 m. Čia naudojamės akademinė publikacija: Valančius M. *Žemaičių vyskupystė, Raštai*, t. 2, tekstą paruošė B. Vanagienė, įvadą ir paaikškinimus parašė V. Merkys, Vilnius, 1972, p. 389, 126 nuoroda.

²⁶ O[bst] J. Herbarz litewski: *Herby miast, Litwa i Ruś*, t. 1, Wilno, 1912, zes. 1, s. 48. J. Obsto žinias apie Baisogalos herbą pakartojo A. Chomickis (*Chomicki A. Herby miast i ziem polskich*, Warszawa, 1939, s. 16).

²⁷ Gumowski M. *Herby miast litewskich*, s. 258.

²⁸ *24 Lietuvos pilių ženklai*, išleido T. Daugirdas, Kowno, b. m., nr. 5 (Baisogala).

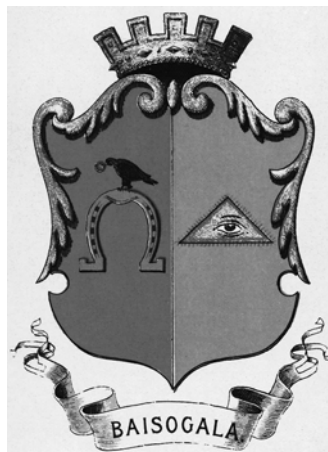
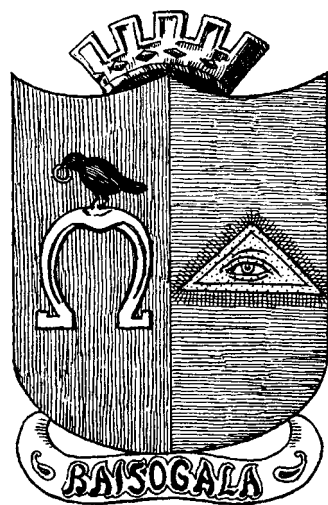
²⁹ *40 ženklų: Lietuvos valstybės – Vytis. Žemaičių. Gėdimino. Vytauto ir Lietuvos senovės pilių*, sulig J. Obsto piešė B. Šaliamoras, išleido J. Šeškevičius ir Bvė, Kaunas, b. m., nr. 22 (Baisogala). Jo piešinys ne kartą skelbtas reprezentaciniuose ir enciklopedinio pobūdžio leidiniuose (*Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas. 1430–1930*, spaudai paruošė H. Serafinas, Kaunas, 1933, p. 373; *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 2, Kaunas, 1934, p. 742; *Lietuvių enciklopedija*, t. 2, So. Boston, 1954, p. 60; Kviklys B. *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 2, Boston, 1965; 2-as fotogr. leid., Vilnius, 1991, p. 434 ir kt.).

tojų, sidabrinė trijų bokštų – apskrities centrą³⁰. Suprantama, kad Baisogalai, kuri niekada neturėjo didelio administracinio centro statuso ir kurioje prieš Antriją pasaulinį karą tebuvo apie 1 000 gyventojų³¹, penkių bokštų auksinė mūro karūna visai netiko. Mūsų dailininkai, nesigilindami į heraldikos reikalavimus, karūną virš Baisogalos skydo uždėjo dėl grožio, o ne dėl jos prasmės.

Reikia pasakyti, kad Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais miestų heraldika labiau domėjosi dailininkai negu oficiali valdžia. Būtent jų sukurti herbai plito po savivaldybes, mokyklas, naudoti informaciniuose ir proginiuose leidiniuose. Bet ir kituose kraštuose miestų heraldika XX a. pirmojoje pusėje buvo primiršta. Lietuvoje galutinai ją sužlugdė sovietinė okupacija. Herbas tapo buržuazine atgyvena, netinkančia darbininkų ir valstiečių valstybei.

Europoje miestų heraldika atgijo po Antrojo pasaulinio karo, ypač XX a. antrojoje pusėje, kai atsirado naujų bendravimo formų, mezgėsi miestų giminystės ryšiai. Herbais ėmė puoštis miestų sportininkai, meno kolektyvai, herbinė gairėlė tapo tradicine delegacijų, sportininkų pasikeitimo forma. Pamažu miestų herbai ėmė laužyti ir geležinę sovietinę uždangą. Geresnės sąlygos heraldikai atgyti susiklostė chruščiovinio atšilimo laikotarpiu. Lietuvos valdžia, pasinaudodama susiklosčiusiomis aplinkybėmis, 1966 m. pabaigoje leido prie Kultūros ministerijos įkurti Respublikinę heraldikos komisiją, kuri rūpintųsi senųjų herbų atgaivinimu ir naujų herbų kūrimu³². Tiesa, tuomet neapsieita be istorinių herbų korektūrų. Ypač nepalankiai buvo žiūrima į religinę simboliką. Šventųjų atvaizdų visai atsisakyta, o kiti simboliai perdaryti taip, kad nepiktintų partinės valdžios. Baisogalos herbas taip pat užkliuvo.

Iš nedatuoto Respublikinės heraldikos komisijos sekretoriaus Alfonso Andriuškevičiaus laiško Baisogalos vykdomajam komitetui aiškėja, kad komisija svarstė istorinio herbo atkūrimą, bet parekomendavo religinį elementą (Apvaizdos akį) pakeisti saulute. Laiške rašoma, kad atkurti Baisogalos herbą pavesta dailininkui Petru Repšui, bet būtina jo kuriamą etaloną užsakyti „Dailės“ kombine. Turbūt taip ir buvo padaryta, nes 1969 m. rugsėjo 12 d. Repšys pateikė komisijai jau herbo eskizus, kuriuose pavaizduotas ant pasagos tu-pintis paukštis ir saulutė. Sprendžiant iš lakoniško posėdžio protokolo, dailininkui siūlyta vengti natūralizmo, ieškoti dekoratyvumo ir stilistinio vienodumo tarp abiejų herbo figūrų. Dar kartą

Baisogalos herbas. XX a. pradžia. Pagal T. Daugirdą ir B. Šaliamorą

³⁰Rimša E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, 2-oji papildyta laida, Vilnius, 2004, p. 45, 108, 161–162.

³¹*Vadovas po Lietuvą*, red. P. Barkauskas ir A. Vabalas, Kaunas, 1938, p. 248.

³²Šiliniienė B. Lietuvos heraldikos komisija, *Lietuvos heraldika*, kn. 1, p. 157–159.

herbo eskizas svarstytas 1970 m. birželio 17 d. Po dailininkų smulkių pastabų dėl stilistikos bei pasiūlymo paukščio snape vaizduoti žiedą be akies galutinai parengtą herbo etaloną nutarta tvirtinti darbo tvarka³³. Matyt, herbo etalono nespėta laiku padaryti, o vėliau dėl pasikeitusios politinės situacijos jis tapo nebeaktualus. Liepos mėn. antrojoje pusėje Vilniuje įvyko Respublikinė dainų šventė, skirta 30-osioms sovietų valdžios paskelbimo metinėms paminėti. Tos šventės svarbus akcentas buvo iškilminga eisena į Vingio parką. Susirinkusi visa Lietuvos valdžia, svečiai iš Maskvos ir kitų sovietinių respublikų pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo išvydo rajonų delegacijas, iškilmingai nešančias senuosius ir naujai sukurtus miestų herbus, vėliavas ir kitus transparantus. Partiniams ortodoksams tai buvo didžiausias nusizengimas. Ypač nepalankiai herbus vertino Centro komiteto antrasis sekretorius Valerijus Charazovas, apkaltinęs heraldikos kūrėjus ir puoselėtojus lietuvišku nacionalizmu. Charazovo inspiruota herbų byla baigėsi tuo, kad po šventės Heraldikos komisijos veikla buvo nutraukta, viešas miestų herbų naudojimas uždraustas³⁴.

Vis dėlto pradėtas heraldikos darbas visai veltui nenuėjo. Uždraudus miestų herbų viešą demonstravimą, juos buvo galima rasti atokiau nuo partinės valdžios akių esančiuose miesteliuose, dvaruose ir net muziejų ekspozicijose. 1979 m. straipsnio autoriui lankantis Šeduvos muziejuje, jame buvo rodomas bronzinis medalis, skirtas 1952 m. įsteigtam Lietuvos gyvulininkystės institutui. Jo pagrindinis motyvas – šiek tiek modifikuotas Baisogalos herbas. Ant pasagos tupintis paukštis snape laikė penkialapį gėlės žiedą (matyt, aliuzija į Instituto žemdirbišką profilį arba klaidingai suprastas rašytiniuose šaltiniuose minimas žiedas), o kitame lauke vietoj Dievo Apvaizdos – Respublikinės heraldikos komisijos proteguota saulutė. Tuo pat metu analogišką Baisogalos herbą, išraižytą medyje, teko matyti Baisogalos dvaro rūmuose.

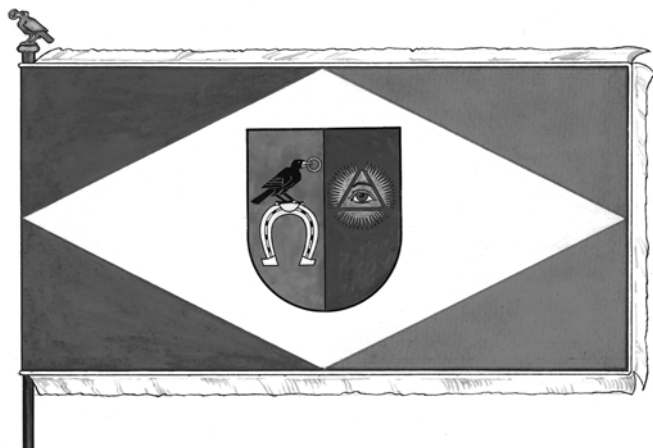
Tačiau prirėkė maždaug 20 metų, kad Lietuvos miestų herbai išlįstų iš pogrindžio ir užimtų jiems skirtą vietą visuomenės gyvenime. Prie to prisidėjo Sovietų Sąjungoje prasidėjusi gorbačiovinė perestroika ir netrukus vis labiau išsisiūbuojantis krašto Atgimimas, kurį vainikavo Lietuvos Sąjūdis, o po to ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas. Subyrėjus sovietinei sistemai, atsirado visos galimybės Baisogalos istorinei heraldikai sugrįžti. Jos pagrindu tapo 1791 m. privilegijos duomenys. Baisogalos herbo etaloną padarė dailininkas Arvydas Každailis. Jame vaizduojamas į du laukus perskeltas skydas. Priekiniame raudoname lauke – sidabrinė pasaga su ant jos tupinčiu, į kairę pusę atsigrėžusiu juodu naktikovu, laikančiu snape auksinį žiedą, užpakaliniame mėlyname – auksinė Dievo Apvaizdos akis. Atkurta ir 1992 m. sausio 23 d. Lietuvos heraldikos komisijos aprobuotą Baisogalos miestelio herbą Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Ta-

*Baisogalos miestelio herbas.
1992 m. Dail. A. Každailis*

³³ Susirašinėjimo su Baisogalos valdžia, Respublikinės heraldikos komisijos posėdžių protokolai ir kita medžiaga saugoma Kultūros paveldo centro archyve.

³⁴ Išsamiau apie Respublikinės heraldikos komisijos veiklą ir jos likimą rašo tuometinis kultūros ministro pavaduotojas ir komisijos pirmininkas Vytautas Jakelaitis (Jakelaitis V. *Saulėi leidžiantis – toks buvimas drauge*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 218–225).

*Baisogalos miestelio herbinės
vėliavos projektas*

rybos Prezidiumas patvirtino 1992 m. gegužės 6 d.³⁵ Tai buvo antrasis oficialus Baisogalos herbo patvirtinimas po 200 metų pertraukos.

Aprobuoto herbo pagrindu dailininkas A. Každailis sukūrė Baisogalos miestelio herbinės vėliavos ir seniūnijos herbinių antspaudo projektus. Juos Lietuvos heraldikos komisija patvirtino 1992 m. kovo 19 d. Vėliavos audeklas statmenai padalytas į mėlyną ir raudoną juostas, ant kurių uždėtas baltas rombas su herbu viduryje. Laisvieji kraštai apvesti baltais (sidabriniais) kutais. Pločio ir ilgio santykis – 1:2. Kotas mėlynas, jo viršuje ant aukšnio antgalio auksinis naktikovas. Antspaudo vaizdulys perskeltas į du laukus. Priekiniame vaizduojamas ant pasagos tupintis naktikovas su žiedu snape, užpakaliniame – Dievo Apvaizdos akis. Aplink vaizdulį įrašyta Baisogalos seniūniją nurodanti legenda³⁶.

*Baisogalos seniūnijos herbinių
antspaudo projektas*

1992 m. Dail. A. Každailis

1992 m. patvirtinus atkurto istorinio Baisogalos herbo etaloną bei herbinės vėliavos ir antspaudo projektus, buvo sukurta visa šiuolaikinė Baisogalos heraldika. Galima sakyti, po daugelio metų ji iš naujo sugrįžo į krašto visuomeninį gyvenimą.

Išvados

Apibendrinant galima tvirtinti, kad Baisogala herbą gavo iš Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanislovo Augusto 1791 m. lapkričio 10 d. Jame pavaizduoti simboliai – pasaga su ant jos tupinčiu paukščiu ir Dievo Apvaizdos akis – atspindėjo bendrąsias to meto herbų kūrimo tendencijas. 1792 m. viduryje, pasikeitus politinei situacijai, Baisogala savivaldos ir herbo neteko. Herbas iš naujo atkurtas ir oficialiai įteisintas tik 1992 m., praėjus 200 metų nuo jo panaikinimo.

³⁵ *Valstybės žinios*, Vilnius, 1992, nr. 15-414.

³⁶ Baisogalos herbinės vėliavos ir seniūnijos antspaudo projektai saugomi *Lietuvos heraldikos komisijos archyve* (Baisogalos herbo byla).

Straipsnio rankraštis gautas 2005 12 15, serijos „Lietuvos valsčiai“
Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 06 02, skelbti parengtas
2009 06 15.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje
„Baisogala“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Jonas Linkevičius*).

Straipsnio kalbos redaktorė *Albina Venskevičienė*, korektorė *Vida
Kasparavičienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (specializuotuose rinkinio skyriuose):

1. Straipsnio santrauka anglų kalba.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.